

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ САМОТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена аналізу соціально-психологічної сутності процесу самотворення особистості. Пропонується порівняльний аналіз інтерпретації досліджуваного феномена вітчизняними та зарубіжними вченими. Висвітлюються провідні детермінанти виникнення та розвитку в особистості процесу самотворення.

Ключові слова: особистість, розвиток, соціально-психологічна природа самотворення, детермінанти самотворення.

У зарубіжній та вітчизняній філософській, психологічній, педагогічній літературі знаходимо чимало наукових праць, які безпосередньо чи опосередковано стосуються проблеми самотворення особистості (Е.Л. Носенко, С.Я. Подопрігора, С.Л. Рубінштейн, М.В. Савчин, В.Т. Циба, Н.В. Чепелева, А. Менегетті та ін.). Незважаючи на це, відповідей на такі питання, як взаємозалежність між процесом самотворення й духовністю особистості, розвиток суб'єктності індивіда у цьому процесі та ін., не знаходимо. Крім того, немає достатньо переконливої інтерпретації соціально-психологічної суті процесу самотворення та визначення відповідного цьому феномену поняття "самотворення", а також близьких йому за значенням, однак нетотожних понять "самовиховання" і "самовдосконалення".

Цілком зрозуміло, що подібний стан вивчення проблеми викликає стурбованість. Адже від успішного її розв'язання великою мірою залежить вирішення вельми актуального – як у теоретичному, так і у прикладному сенсах – завдання: з'ясування механізмів розвитку соціальної активності особистості, розгортання й реалізації її внутрішніх потенційних можливостей, а на цій основі оптимального задоволення потреби в самореалізації. Йдеться, отже, про основоположні детермінанти конструктивної соціалізації людини як активного суб'єкта суспільних взаємин.

Визначившись в основних напрямках власної активності, окресливши стратегію свого життєвого шляху як соціальної істоти, особистість здатна з позицій усвідомлення провідних цілей щоразу поновому оцінювати свої інтелектуальні можливості, моральні якості, духовність загалом, систему ціннісних орієнтирів, що стали регуляторами її діяльності, поведінки. Подібна ситуація соціального розвитку особистості засвідчує той момент, коли вона починає виступати як самодостатній суб'єкт, від якого залежить реалізація можливостей перманентного самотворення.

Слід наголосити на тому, що до останнього часу самотворення рідко розглядається як специфічний творчий процес. До речі, якраз

воно – самотворення – можливе за наявності в особистості потужних креативних потенцій. У зв'язку з цим слушно згадати міркування видатного філософа М. О. Бердяєва, які він висловлює у своїй праці "Про призначення людини". Філософ, як відомо, наголошував на ролі інтуїції у процесах творчості, а також на ролі творчого образу, що становлять глибину творчості, яка входить у надра підсвідомого, а водночас є здійсненням усвідомленого творчого задуму, в якому й реалізується творчий образ. "Особистість є носієм і творцем надособистих цінностей, і тільки це творить (созидает) її як цілісність, єдність і вічне значення" [1, с. 62].

Вирішальна роль у самотворенні належить духовному началу: дух конститує особистість, несе просвітлення і перетворення біологічного індивідуума, робить особистість значною мірою незалежною від природного порядку. Складовою самотворення, його умовою є неминучість того, що людина зобов'язана постійно робити вибір між добром і злом, тобто щоразу "здійснювати індивідуальний творчий акт" [1, с. 79]. Отже, реалізуючись у *вчинковій діяльності* (В. А. Роменець) як серцевині поведінки індивіда, особистість опредметнює свої актуальні індивідуальні цінності і завдяки цьому через відповідні вчинки щоразу здійснює поступ у перманентному процесі творення себе як суб'єкта духовної активності [6].

Самотворення – це, безумовно, *формування власних ціннісно-нормативних смислів (сенсів)*. Якщо останні не зорієнтовані на суспільні цінності, з'являється можливість вибору деструктивної моделі розгортання індивідуальної стратегії самоствердження людини у, так би мовити, знехтуваному нею соціумі.

Самотворення стає вельми складною проблемою за умови, коли настає криза сенсу життя, оскільки доводиться докорінно перебудовуватися, відмовляючись від звичних, а тому й зручних уявлень про цінність власного Я, що не витримали життєвих випробувань. У таких ситуаціях вкрай важливо зберегти сумірно-адекватне співвідношення між минулими, теперішніми і майбутніми уявленнями про сутність та цінність власного Я, що є абсолютно необхідною умовою збереження особистістю своєї індивідуальної неповторності, запорукою чого стає вибудовування нових алгоритмів активності, котрі засновуються не на мріяннях-мареннях, а на реальних вчинках [5]. Самотворення – це вибудовування себе, своєї самості задля досягнення згоди з собою. Водночас цей процес виступає як онтологічна категорія, у контексті якої усвідомлюються альтернативи та перспективи збереження і розвитку буття людини як вищої істоти. Умовою чи принципом самотворення неодмінно виступає духовність як основа для сходження особистості до найвищих ціннісних інстанцій.

Повертаючись до більш віддалених у часі інтерпретацій науковцями природи самотворення, хочемо зазначити, що серед таких

є вельми цікаві міркування. Відомо, що ще в епоху Відродження видатні філософи вважали людину спроможною і зобов'язаною творити себе, свою сутність як твір мистецтва. У 20 столітті ця ідея знову виникає і набуває розвитку у рамках естетики сучасного італійського філософа, художника, засновника італійської школи онтопсихології Антоніо Менегетті. На його думку, людина має вибудовувати себе згідно з проектом власної душі. Щоразу, коли людина прогресує і творить себе, вона вдосконалює власні передумови. Кожний здійснений нею вибір, кожен вклад зумовлює наступний і позначається на цілому. Ми безупинно відчуваємо на собі наслідки закладених причин і самі закладаємо причини отримуваних результатів [3]. Звідси і така характеристика, як "функціональний утилітаризм", а також "естетизм" (людина як витвір самої себе є найвищим мистецтвом). Завдяки цьому людина не вступає в конфлікт з наявною соціальною культурою, втілюючи свій власний природний проект.

Важливим аспектом самотворення є система орієнтирів, яка дозволяє людині "не збитися" з дороги, і найважливіше – змінюючись, залишатися собою у найголовнішому, що становить її індивідуальну неповторність. Без органічного зв'язку з *особистісною ідентичністю* процес самотворення (як і багато інших виявів активності й самоактивності особистості) ні в теоретичному, ні тим паче у практичному сенсі неможливий: адже, не усвідомлюючи себе, своїх можливостей, не знаючи, хто вона, що може, – людина не здатна бути *реальним суб'єктом* власного життя, не кажучи вже про її абсолютну неспроможність адекватно взаємодіяти з довкіллям (не має значення, з яким – природним чи соціальним) [8]. Зазначений зв'язок діє як закон на всіх рівнях, в усіх аспектах соціальної активності (діяльності) особистості. Його порушення спричиняє різноманітні соціальні "каліцтва" людини: професійну некомпетентність, інвалідність етнонаціональної свідомості й самосвідомості ("яничари", "перевертні", "покручі", "шовіністи", "денаціоналізовані інтернаціоналісти", "націоналісти-екстремісти"...); неадекватність уявлень про об'єктивну вартість власних світоглядних орієнтацій, зокрема у царині віри, що спричиняє такі потворні наслідки, як фарисейська "ультрапобожність", безпідставні й безпардонні претензії на "най-, найканонічнішість" "рідної" конфесії чи секти (так звана, "українська православна церковь") та ще низка подібних сміхотворно-потворних нещасть, поява яких зумовлюється негараздами ідентичності у "людини-неособистості" чи, мабуть, точніше сказати б – "особистості-каліки".

Аналізуючи соціально-психологічну природу феномену самотворення, ми усвідомлюємо всю складність проблеми, яку обрали об'єктом наукового аналізу. Однак, маємо підстави для оптимістичних сподівань на те, що науковцям лабораторії психології особистості вдасться подолати певні труднощі завдяки завершеному у 2010 році

дослідженню психологічних закономірностей розвитку духовності особистості, результати якого допомагають збагнути найскладніше: мотиви та психологічні механізми виникнення у людини потреби у самотворенні. Адже саме завдяки досягненню певного рівня розвитку духовності людина починає усвідомлювати недосконалість власної особистості, що й стає поштовхом до цілеспрямованих позитивних змістово-функціональних змін своєї суті.

Крім того, хочемо підкреслити, що у наш час значно розширився ареал пошуку відповідей на будь-які життєво важливі питання, оскільки канули в Лету роки, коли відповіді на складні наукові (та й не лише наукові) питання "дозволялося" шукати лише у літературних джерелах, котрі офіційно (політично) визнавались "єдино правильними", а решта оцінювались як "хибні", "класово-ворожі", а то й зовсім "крамольні". До таких донедавна відносили праці німецького філософа Фрідріха Ніцше. А втім, у його працях знаходимо вельми цікаві ідеї, зокрема ті, що безпосередньо стосуються теми нашого дослідження.

Можна по-різному ставитись до однієї з провідних ідей філософської теорії Ф. Ніцше стосовно того, що визначальною, іманентною потребою особистості є її прагнення до влади. Однак не варто нехтувати ідеєю філософа, що у кожному випадку людині необхідно здійснювати процес гуманізації, завдяки чому вона виявляє свої індивідуальні особливості, – і стає суб'єктом. Суб'єктність, у свою чергу, надає людині *силу творчості – силуперетворення (само-, себеперетворення)*. Не пасивність, не інстинктивне підпорядкування своїй природі, а самотворення, формування, "оформлення" себе, а водночас суб'єктивування, олюднення, творення згідно з власними уподобаннями. Творчість, на думку Ф. Ніцше, є виявом волі людини до влади, – коли у процесі безперервного власного становлення людина одночасно творить і себе, і світ. Як виміри самотворення філософ слушно розглядає розум, рефлексію і свободу [4].

У зв'язку з наведеними думками Ніцше про творчість вельми доречно згадати про співзвучні інтерпретації творчості, які знаходимо у "Феноменології Духу" Гегеля. Тут філософ розкриває своє розуміння основ творчої рефлексії, аналізує стадії формування духовної культури. Здатність до творчості Гегель пов'язує зі сферою позасвідомого, вважаючи творчим началом природи та людини Абсолютну ідею. Таким чином, творення – це діяльність Абсолютної ідеї, яка (діяльність) народжує світ. Творча діяльність розглядається як самодіяльність, тобто як активність, що виникає на базі внутрішніх спонукань, боротьби протилежностей [2].

Аналітичний огляд праць, котрі безпосередньо присвячені проблемі самотворення особистості, або стосуються окремих її аспектів, дає підстави вважати, що на сьогодні достатньо повно висвітлені найбільш загальні характеристики феномену, зокрема органічна поєднаність самотворення з процесами самоідентифікації, з такими

особистісними потребами індивіда, як самовираження та самореалізація, зумовленість самотворення психологічними особливостями самосвідомості.

Водночас слід наголосити на зовсім недостатньому рівні висвітлення психологічних механізмів самотворення як системного процесу у його співвіднесенні з вищими психічними функціями. На особливу увагу дослідників заслуговують, як вже зазначалося, питання цільової спрямованості і мотивації самотворення, його вікові та індивідуальні психологічні особливості; роль світоглядних орієнтацій особистості у виникненні в неї потреби в позитивних самозмінах.

Досі на рівні вельми проблематичних гіпотез залишається питання про особливості зв'язків між розвитком у людини потреби у самотворенні та розвитком її естетичних цінностей, орієнтацій. Крім того, на рівні декларацій залишаються твердження дослідників про самотворення як творчий процес. Варто також зауважити, що зовсім недостатньо висвітлені питання про роль спілкування загалом та внутрішньосімейних взаємин в розвитку самотворення у віковому контексті соціально-психологічного розвитку особистості.

Вагомі підстави для оптимістичних сподівань на успішність дослідження проблеми дають наслідки завершеного нами вивчення психологічних закономірностей становлення та розвитку духовності особистості, зокрема класифікація духовних цінностей як складових цілісної системи духовності особистості.

З огляду на суть викладеного вище, маємо підстави вважати, що методологічною основою дослідження проблеми самотворення особистості має бути системно-комплексний підхід, у контексті якого можливо виявити причинно-наслідкові зв'язки між процесом самотворення та низкою інших фундаментальних утворень, котрі виникають на певному етапі особистісного становлення індивіда.

Не зайве ще раз наголосити на тому, що суттєвою ознакою самотворення є його дієвий характер, органічне проникнення у різні вияви активності та діяльності, поведінки. Це – не споглядальна, не "теоретична" активність, а така, що виникає на основі єдності свідомості та реальної поведінки, детермінує діяльність людини, конструктивно впливає на досягнення важливих, особисто значущих та актуальних у соціальному плані цілей.

Самотворення є однією з умов гармонійного розвитку особистості. Цей процес – внутрішнє, діяльне начало, своєрідна ентелехія розвитку особистості, стрижнева сутнісна здатність, що забезпечує можливість безперервних змін у структурі особистості як динамічної, саморегульованої та відкритої системи. Незважаючи на те, що саме поняття "самотворення" акцентує увагу на внутрішньому в особистості, однак процес самотворення у своїх позитивних характеристиках не означає замкнутості індивіда на своїх власних внутрішніх проблемах, оскільки у такому випадку зникав би

соціальний сенс самовдосконалення: процес самотворення перетворився б у непотрібні, позбавлені життєвої доцільності індивідуалістичні маніпуляції. Турбота про свою особистість, її розвиток є умовою повноцінного індивідуального життя, а також його продуктивного включення у життя суспільне. Але, щоб віддавати щось спільноті, служити їй, необхідно володіти певними ресурсами, можливостями. Особисте життя людини не є життям приватним, яке протистоїть суспільному, зокрема громадянському.

Розуміння людини як активного, свідомого суб'єкта усіх виявів власної життєтворчості дає можливість зрозуміти особистість як феномен, здатний поєднувати в собі суспільне та індивідуальне, цілеспрямовано регулювати їх взаємодію і досягати завдяки цьому бажаних і суттєвих позитивних змін як у собі, так і в навколишній соціальній дійсності. В цьому і виявляється суть життя, активної перетворювальної енергії людської діяльності, поведінки. Очевидно, саме з цим пов'язаний сенс життя – здатність людини як активного суб'єкта творити себе і водночас спричиняти позитивні зміни в усьому навколишньому і завдяки цьому переживати цінність життєвих виявів своєї індивідуальності, неповторності свого "Я", своєї особистості загалом. Особистість не може жити не змінюючись, не розвиваючись. Вона або прогресує, або деградує. Так звані "плато" – якщо вони надто тривалі, сприймаються людиною як ніщо, нікчемне існування. При цьому особистість, розвиваючись, "переструктурує" зовнішній світ відповідно до власних внутрішніх можливостей. Отже, відбувається своєрідний "підбір" реальної соціальної ситуації і структурування на цій основі ситуації, релевантної наявним можливостям особистості у конкретний час. Самотворення – це розгортання власної суб'єктності, зростання рівня її ефективності. Важлива роль у цьому належить здатності людини розрізнити в собі психічне як буття, що має обов'язково стати об'єктом цілеспрямованого пізнання в собі психічного як реальності з метою внесення в цю реальність необхідних змін.

Належний рівень розвитку у людини самопізнання свого внутрішнього світу і готовності у разі необхідності вносити в нього адекватні зміни є для людини особливою цінністю, оскільки це допомагає їй підтримувати на дієвому рівні свій психічний потенціал, своє психічне здоров'я загалом. Тут доречно наголосити на тому, що універсальним і водночас неповторно індивідуальним механізмом специфічно людського самопізнання і самотворення є вчинок, який кожного разу набуває значення способу буття людини як суб'єкта життєдіяльності. Особистість, яка переважно пасивно пристосовується до обставин навколишнього середовища, не відзначається достатньою внутрішньою вмотивованістю до самозмін. Потреба в самозмінах суттєво залежить від виникнення в особистості мети досягнути бажаного рівня внутрішнього задоволення внаслідок здобуття

позитивних зрушень у суспільних взаєминах, а ще більшою мірою – від внутрішнього задоволення, яке виникає в ситуації усвідомлення успішного досягнення суб'єктивно значущих життєвих цілей.

Самотворенням займається той, хто не вважає себе досконалістю, але прагне до цього, знаючи, що цей процес нескінченний, однак благодатний, оскільки створює відчуття поступу, досягнення чогось нового.

Творять себе ті, хто має чітко окреслені позитивні еталони, важко доступні, але все-таки досяжні цілі. Суттєвою ознакою еталонів самотворення є їх динамічність, яскраво виражена тенденція до постійних позитивних змін, перманентного наближення до вершинних ознак досконалості.

Самотворення – одна з умов самореалізації, оскільки, творячи в собі щось нове, актуалізуючи, плекаючи в собі ті чи інші можливості, задатки, ми уможливуємо оволодіння способами, засобами (перш за все тими, що в нас самих), які забезпечують можливості досягнення найважливіших життєвих цілей, серед яких найперше місце посідає досягнення взаєморозуміння з іншими, особливо з рідними та близькими людьми.

Проведений аналіз соціально-психологічної сутності самотворення дає можливість окреслити найсуттєвіші психологічні характеристики досліджуваного феномену як вищого рівня самосуб'єктної активності особистості.

Одним з важливих моментів самотворення є усвідомлення особистістю перспектив збереження своєї ідентичності. Не менш суттєвою характеристикою є органічна включеність цілей самотворення у соціальну реальність не лише як умови адаптації до останньої, а й з метою змін самої соціальної дійсності.

Вибудовуючи гіпотези стосовно провідних детермінант процесу самотворення, доцільно наголосити на винятковій ролі у цьому діалогічних настановлень. Прагнучи чути, бачити, сприймати іншого, людина здатна долати відокремленість та відчуженість, досягаючи завдяки цьому відчуття єдності з усім навколишнім і водночас усвідомлювати, відчувати себе індивідуальністю. Гармонійне поєднання монологічності та діалогічності є неодмінною умовою, що надає процесу самотворення гуманістично спрямованого, креативного характеру [9].

Самотворення – процес, що відбувається у контексті порівняно високого рівня розвиненості духовної сфери особистості, що забезпечує неперервність цього процесу, дозволяючи людині підійматись до найвищих ціннісних інстанцій і відчувати "насолоду керованого власноруч саморуху" [7, с. 305].

Самотворення стає особливо актуальною, гострою необхідністю за умови, коли людина змушена іноді кардинально перебудовувати власне Я, відмовляти від звичних уявлень про себе, якщо ті не ви-

тримали життєвих випробувань [4].

Суттєвою особливістю самотворення є специфіка контролю цього процесу: з огляду на те, що важливою метою самотворення є збереження визначальної особистісної характеристики – ідентичності – людина контролює зміни у часовому континуумі, який охоплює минуле, сучасне та майбутнє особистості як суб'єкта самотворення.

Через значну складність, багатогранність, процес самотворення є самосуб'єктною активністю, яка передбачає відносно високий рівень розвитку особистості, зокрема вагому представленість у її структурі таких утворень, як моральні переконання, сформованість світоглядних та інших орієнтацій – складників системи духовності, наявність структурованої "Я концепції", розвиненість системи саморегуляції та деяких інших компонентів, що засвідчують достатньо високий рівень розвитку особистості як відкритої соціально-психологічної системи, що перебуває в стані постійного саморозвитку.

Зазначені характеристики, як нам видається, достатньо переконливі, аби визнати суттєві відмінності між самотворенням і самовихованням та самовдосконаленням. Два останні процеси, очевидно, слід розглядати як складові частини комплексної, багатогранної діяльності самотворення.

Все сказане дає підстави вважати, що процес самотворення розпочинається у юнацькому віці і триває упродовж усіх наступних років життя людини. Початкові стадії самотворення можуть бути доступними старшим підліткам.

Висловлені вище міркування про соціально-психологічну природу самотворення свідчать про те, що цей феномен можливо збагнути лише у контексті низки парадигм, зокрема філософського, психологічного, педагогічного, політологічного спрямування. Лише за цієї умови можна охопити це складне, багатомірне явище, зрозуміти опосередкованість його становлення й розвитку цілою констеляцією як безпосередніх, так і опосередкованих впливів, детермінант.

1. *Бердяєв Н. А.* О назначении человека / Н. А. Бердяев. – М. : Изд-во "Республика", 1993.
2. *Гегель Г. В. Ф.* Энциклопедия философских наук / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль. 1977. Т. 3. Философия духа.
3. *Менегетти А.* Тезаурус / А. Менегетти. – М. : Б. Ф. "Онтопсихология", 2007. Интернет-версия.
4. *Ницше Ф.* Сочинения в 2-х томах. – Том 2. – М. : Изд-во "Мысль". – 1990 (Перевод Ю. М. Антоновского под ред. К. А. Свасьяна).
5. *Подопригора С. Я.* Индивидуальная стратегия самосозидания как способ культурной идентификации. Дис. докт. филос. наук. – Ростов-на-Дону, 2003.
6. *Роменець В. А.* Суб'єкт психічної активності як предмет історичної психології / Психологія суб'єктної активності особистості. – Київ: Інститут психології АПН України, 1993.
7. *Титаренко Т. М.* Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. – К. : "Либідь", 2003.

8. Чепелева Н. В. Теоретико-методологічні засади психологічної герменевтики / Наукові записки: Інституту психології ім. Г. С. Костюка – 60 років / За ред. С. Д. Максименка. Випуск 25. – К. : 2006. – С. 22-33.
9. Koziolowski Jozef. Psychologiczna teoria samowiedzy. Biblioteka psychologii wspolczesnej. Panstwowe Wydawnictwo naukowe. Warszawa, 1981.

Article is devoted to analyzes the social and psychological nature of the process of its own creation of personality. A comparative analyzes of the interpretation of the phenomenon of domestic and foreign scientists. Heilights the major determinants of personality and development in the process of self-creation.

Key words: *personality, development of personality, nature of self-creation, determinants of self-creation.*

УДК 159.9.01: 159.922

Олена Донченко

ТИПИ ІНТЕРСУБ'ЄКТИВНОСТІ (НЕСВІДОМЕ В ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ).

Виокремлюються просторова, індивідуальна і кодова інтерсуб'єктивність

Ключові слова: *індивідуальна, просторова і кодова інтерсуб'єктивність, архетип Дому, захист, тривожність.*

М. Еріксон казав, що його не дивує існування несвідомого, а скоріше він не впевнений в існуванні у людей свідомості. Ідея глибинного психічного потенціалу, що виникає на поверхні у вигляді імпульсів, є ровесницею перших філософських шкіл в історії культури і розквітла в Древній Греції. "Раціональне" та "ірраціональне" Платона, автономні і надчутливі частки душі Аристотеля, цілющі сили всередині людського духу Гіпократів... Таємниче і непізнане в психіці людини цікавило титанів Відродження: Леонардо да Вінчі, Фр.Петрарка, Е. Роттердамський, Дж.Вазарі були упевнені, що аж ніяк не повсякденний розум здатний накопичувати тонкі враження душі.. Перестрибнувши двісті років епохи надсерйозного Просвітництва, ми знову опиняємось разом із апологетами несвідомого – З.Фройдом, А.Фройд, А.Адлером, К.Г. Юнгом, Р.Асаджиолі, В.Райхом, Е.Фроммом, А.Маслоу, В.Франклом, К.Роджерсом, М.Еріксоном та багатьма іншими.

Погоджуючись із тим, що глибоко під свідомістю знаходяться руйнівні, деструктивні і слабoreгульовані інстинкти психічного, ми звертаємо увагу перш за все на те у несвідомому, що знаходиться дещо ближче до свідомості, править поведінкою, переживаннями, враженнями людини, але не завжди нею помічається. А тому не завжди людина здатна адекватно розцінити свої вчинки, відношення, дії. Не кажучи вже про упереджене формування тієї чи іншої ситуації за